

هنر خوشخوانی قرآن و بایسته های پژوهشی

حسین علینقیان

هنر خوشخوانی قرآن کریم ۱، با سابقه ای طولانی - از زمان نزول نخستین آیات قرآن - از جمله هنرهای اصیل و ریشه دار در حوزه قرآن و تلاوت به شمار می آید.

فن خوشخوانی، که تنغیم و تلحین نیز نام گرفته چنین تعریف شده است:

«[تنغیم] عبارت از خواندن قرآن به آواز موزون و نیکو می باشد که به مقتضای استفاده از الحان و

نغمات گوناگون، حالات متفاوتی از قبیل حزن و سرور را در شنونده ایجاد می نماید.»^۲

از دهه های آغازین قرن بیستم با ظهور نابغه هنر تلاوت و مبدع الحان جدید، استاد مرحوم شیخ محمد رفعت (۱۸۸۲- ۱۹۵۰م) ۳، تحول و تطوری شگرف در این عرصه رخ داد، و به دنبال آن قاریان دیگری چون: عبدالعظیم زاهر، عبدالفتاح شعشاعی، ابوالعینین شعیب، و در رأس آنها اسطوانه مسلم لحن، استاد مصطفی اسماعیل^۵ (متوفای ۱۹۸۰ م / ۱۳۵۹ش) رخ نمودند و از نوآوری های شیخ رفعت در تلاوتهای خویش بهره بردند.

فن خوشخوانی قرآن کریم به شکل امروزی در ایران، از حدود چهار دهه پیش آغاز شد و از دو دهه قبل، روندی صعودی داشته، به طوری که در همین اثنا بس قاریان متبحری ظهور نموده، مقلدانه و مبدعانه به تلاوت پرداخته اند. با توجه به پیشرفت و تطور هنر خوشخوانی قرآن کریم بویژه در سالهای اخیر، آنچه به خصوص در کشور ایران خلأ آن محسوس بوده، وجود مجموعه ای مدون در اصول هنر خوشخوانی (= صوت و لحن) قرآن بوده است.

در این زمینه تلاشهایی چند صورت گرفته، که برخی از آنها به رشته تحریر درآمده و به دست چاپ سپرده شده، اما از پژوهش علمی بایسته ای برخوردار نبوده است.^۶

انجام پژوهشی عمیق در این زمینه نیازمند طی مراحل طی به قرار ذیل است:

۱. کارشناسی جامع و فنی تلاوتهای استادان بزرگ و صاحب سبک جهان.

در این مرحله همه تلاوتهای از جهت به کارگیری مقامات اصلی و فرعی در هر تلاوت و کل تلاوتهای و نسبت سنجی مقامات بر اساس میزان به کارگیری و سیر تطور تاریخی آن بویژه از آغاز پیدایش استادان لحن تا به امروز بررسی شود، نیز دسته بندی قاریان از جهت منطقه جغرافیایی و مشخصه های کلی و فنی هر دسته و بررسی هر یک از مقامات اصلی و فرعی به کار رفته در تلاوت آنها، همچنین کیفیت و میزان تأثیرپذیری قاریان متأخر از قاریان متقدم و... به عنوان فصولی جداگانه در این طرح، شایسته تحقیق و بررسی است که در نهایت در استخراج اصول و ضوابط این فن مؤثر خواهد افتاد.

۲. استخراج ضوابط و اصول حاکم و متداول در فن خوشخوانی قرآن کریم و تبیین مبانی و خاستگاه های آن و ارتباط آن با اصول و مبانی موسیقی عرب به طور عام، نیز تعیین و ارزیابی عوامل دخیل و مؤثر در حوزه خوشخوانی همانند اصول تجوید و وقف و ابتدا و تعیین آثار آن، و حدود قلمرو این علوم در این حوزه، همچنین بررسی روایات معصومین علیهم السلام در خصوص سفارش و تأکید بر تلاوت آهنگین قرآن،^۷ بررسی انواع مقامات اصلی و فرعی در موسیقی عرب و علل تغییرات کیفی و

کمی آنها از منطقه ای به منطقه دیگر و سیر تطور تاریخی و فنی آنها، ۸ همچنین تعیین مقامات (= دستگاه های) اصلی و فرعی به کار رفته در حوزه خوشخوانی قرآن و نیز تعیین گوشه ها و احیاناً مقامات اصلی غیرمتداول و در عین حال قابل استفاده در این حوزه و تجویز استعمال آنها با استناد به منابع یادشده، همچنین بررسی فنون بدیهه سرایی ۹ و موشح خوانی در موسیقی عرب و ارتباط آن با فن خوشخوانی قرآن، همگی جزء سرفصلهای کلی و عمده در این مرحله از بررسی ها خواهد بود.

۳. تدوین اصول و ضوابط بایسته و حاکم در فن خوشخوانی قرآن بر اساس کلیه بررسی های پیشین و عرضه آن در نشریه های تخصصی داخلی و خارجی و دیگر رسانه های مرتبط، جهت نقد و بررسی دیگر صاحب نظران.

در پایان نیز کلیه اصول، ضوابط و معیارهای پذیرفته شده در قالب مجموعه ای مدون همراه با تست های عملی و نظری علم صوت و حنجره به انضمام کتاب شناسی خوشخوانی قرآن کریم قابل استخراج، تهیه و عرضه خواهد بود.

۱. تعبیر «خوشخوانی» قرآن کریم که در نوشته های استاد خرمشاهی به کار رفته است، تعبیر شایسته تری برای واژه تلاوت (= خواندن آهنگین قرآن) می تواند باشد. چه، در واژه تلاوت مفهوم صوت آهنگین بیرونی، نهفته نیست.

۲. خرمشاهی، بهاء الدین، دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، تهران، نشر دوستان، ناهید، ۱۳۷۷، ۱۳۸۴/۲.

۳. زرکلی، خیر الدین، الأعلام، بیروت، دار العلم للملایین، ۹۱/۷.

۴. برای آگاهی بیشتر و گسترده تر از تشریح علمی صدا و سبک استاد رفعت، ر.ک: ماهنامه عربی: کتاب الهلال، دارالهلال [مصر]، شماره ۲۰۹، جمادی الاولی / اگوست ۱۹۶۸م، صفحه ۱۶۴ به بعد.

۵. ر.ک: کتاب الهلال، همان، صفحه ۷۰ به بعد؛ خرمشاهی، همان، ۲۰۷۶/۲.

۶. ر.ک: خرمشاهی، بهاء الدین، دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، ۱۹۵۴ / ۲. به عنوان نمونه رجوع کنید به کتاب «مبانی موسیقی قراءت قرآن»، که گویا اولین اثر جداگانه دست کم به زبان فارسی در این زمینه به شمار می رود. نیز بنگرید به نقد آن در مجله «کتاب ماه هنر» در شهریور ۱۳۷۸، صفحه ۵۵.

۷. برخی از این روایات به نظر می رسد شایسته بررسی و تدقیق علمی و تاریخی هستند؛ از آن جمله روایتهای زیر:

یک. پیامبر اکرم(ص) فرمود: قرآن را با الحان و اصوات عرب بخوانید و از آواز اهل فساد و گناهان کبیره دوری کنید. (الکافی، ۶۱۴/۲) در این روایت، تأمل در واژه لحن و بررسی های تاریخی و علمی آن و سیر تطور معنایی آن تا به امروز حایز اهمیت است.

دو. پیامبر اکرم(ص) فرمود: قرآن با حزن و اندوه نازل شده، پس آن را با گریه بخوانید و اگر گریه نکردید، لحن گریه به خود بگیرید. و آن را با لحن خوش بخوانید که هر کس آن را با صدای خوش نخواند از ما نیست.

سه. امام صادق(ع) فرمود: قرآن با حزن نازل شده، پس آن را با صدای اندوهناک بخوانید. (الکافی، ۲/۶۱۴).

چهار. پیامبر اکرم(ص) فرمود: هر کس قرآن را جایگزین رکبانی نکند و آن را زمزمه زیر لب و تغنی با آواز خوش قرار ندهد از ما نیست. (زمخشری، الفائق، ۲/۳۶).

۸. در مورد اختلاف در شمار نامها و ویژگیهای مقامات در موسیقی عرب، بنگرید: الحمصی، عمر عبدالرحمن، الموسیقی العربیة، دمشق، ۱۹۹۴م، صفحه ۱۰۹ به بعد؛ دکتر صالح المهدی، الموسیقی العربیة، بیروت، دارالغرب اسلامی، ۱۹۹۳، صفحه ۵ به بعد.

۹. برای تفصیل و آگاهی بیشتر بنگرید به: مسعودیه، محمدتقی، مبانی انتموموزیکولوژی، تهران، سروش، ۱۳۶۵، صفحه ۱۰۷ به بعد.

